

NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel:	Nøgler til ordforrådet: Om lemmafunksjon, struktur og informasjonstyper i en ny kombinatorisk ordbok over islandsk	
Forfatter:	Jón Hilmar Jónsson	
Kilde:	Nordiske Studier i Leksikografi 3, 1995, s. 245-254 Rapport fra Konferanse om leksikografi i Norden, Reykjavík 7.-10. juni 1995	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive	

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Jón Hilmar Jónsson

Nøkler til ordforrådet: Om lemmafunksjon, struktur og informasjonstyper i en ny kombinatorisk ordbok over islandsk

A new combinatorial dictionary of Icelandic, *Orðastaður*, includes a relatively few headwords (ca. 11 000), but these in turn give access to a great number of compounds (ca. 100 000, all told). The compounds under each headword are generally grouped according to meaning, which often gives the user access to a broad and varied vocabulary within a specific semantic field. This aspect is strengthened by cross-references between related headwords. The setup of the syntactic information pays special attention to the variety and variations of usage, as shown in the multiple choice of determiners and functional words in the collocations in which the headwords appear.

1 Innledning

En ordboksbruker har som regel problemer med å få klar oversikt over det ordforrådet som dekkes av en ordbok, og har i og for seg sjelden anledning til å overveie den indre sammenhengen innenfor dette ordforrådet eller tenke på hvordan leksikografen har avgrenset det ordforrådet som behandles i ordboka. Brukeren kan også sjelden hente noen utførlig informasjon om dette i selve ordboka utover det som sies om hvor mange oppslagsord ordboka inneholder. Med tanke på brukernes behov vil leksikografen heller ikke være særlig opptatt av å vise et helhetsbilde av det ordforrådet som blir beskrevet i ordboka. Det gjelder å sikre at brukeren kommer umiddelbart og problemfritt fram til hvert enkelt ord han ønsker å hente informasjon om. For å oppnå dette målet i en almann semasiologisk ordbok, vil det i prinsippet være hensiktsmessig å skille hvert enkelt ord ut som et selvstendig og isolert oppslagsord. Brukeren må altså regne med å stå overfor et temmelig oppsplittet og uoversiktlig ordforråd, selv om fravik fra en striktalfabetisk makrostruktur, særlig i form av en nestalfabetisk lemmaliste, og krysshenvisninger mellom enkelte lemmer vil kunne imøtekomme brukerens behov og interesse for å se og oppdage innbyrdes sammenheng.

Men uansett hvilken vekt leksikografen har lagt på en klar og konsekvent avgrensning av det ordforråd som behandles i ordboka, vil en ferdiglaget ordbok med sin lemmaliste være et vitnesbyrd om at en slik avgrensning er blitt foretatt av leksikografen. Fremstillingen av lemmalisten og den funksjon lemmerne tildeles i forhold til de opplysninger de gir adgang til, vitner også om hvordan leksikografen har tenkt at brukeren kan komme frem til den leksikografiske informasjon ordboka inneholder. Og selve ordboksteksten er gjerne det eneste vitnesbyrd om denne viktige delen av ordboksarbeidet. En redegjørelse fra leksikografens side om lemmaseleksjon og makrostruktur er sjelden særlig utførlig, og en informerende drøftelse av den problematikken som man har med å gjøre i denne sammenheng, generelle forutsetninger for lemmaseleksjon osv., mangler som regel også (se Wiegand 1990:2129).

Leksikografen kan dog neppe gå ut ifra at en gjennomsnittlig bruker vil være klar over hvilken rolle faktorer som produktiv ordlaging og leksikalisering spiller for enkelte avgjørelser som har med begrensingen av lemmabestanden å gjøre.

Vi får vel innrømme at for leksikografen kan dette også være et nokså uoverskuelig område selv om han ikke vil kunne unngå å gjøre seg tanker om avgrensingen av det ordforrådet ordboka skal dekke, og om hvordan lemmalisten kan brukes som nøkkel til det. Her er vi naturligvis inne på forskjellen mellom ordbokstyper og det brukerbehov ordboka er beregnet på å dekke. Det forholdet gjenspeiles bl.a. i den status og funksjon lemmaene tildeles. Enten blir hele ordforrådet plassert på samme nivå som mer eller mindre likeverdige enheter, altså som oppslagsord eller lemmaer, eller så fungerer lemmaene også til en viss grad som nøkler til et større ordforråd, slik at ordforrådet som dekkes av ordboka, deles på to plan: en del er umiddelbart tilgjengelig som lemmaer, en del er plassert innenfor mikrostrukturen som informasjon til de enkelte lemmaer. Denne skilnaden står i en klar relasjon til skilnaden mellom en resepsjonsordbok, der leksikografen går ut ifra at brukeren er ute etter informasjon for å forstå ordene (som de står i en tekstsammenheng), og en produksjonsordbok, der fremstillingen er tilpasset en bruker som kjenner betydningen til lemmaet, men er ute etter nærmere informasjon med hensyn til tekstproduksjon eller bruker lemmaet som nøkkel til andre beslektede ord, gjerne for å sammenlikne alternativer. Denne bruken er typisk for onomasiologiske ordbøker, en synonymordbok f.eks., der brukeren gjerne slår opp på et ord han vet at ikke passer som uttrykk for det han skal uttrykke seg om, men utnytter sin kjennskap til det for å få adgang til beslektede ord som kunne passe bedre. Nyttan av en slik ordbok er til en stor grad avhengig av den innsikt brukeren har i oppslagsverdien til de enkelte lemmaer, for den tilsiktede informasjon kunne i prinsippet være tilgjengelig på forskjellige måter ut fra ulike lemmaer. Og en onomasiologisk ordbok kan også fremstilles som en tesaurus, for å imøtekomme de brukere som trenger en bred og detaljert kartlegging av et semantisk felt.

2 Begrenset lemmabestand dekker et bredt ordforråd

En slik fordeling av ordforrådet, der en del hører hjemme innenfor mikrostrukturen og lemmabestanden er forholdshvis begrenset, har også sin verdi i semasiologiske ordbøker. Her vil man ikke minst tenke på den informasjon som angår ordlaging, hvordan de enkelte lemmaer inngår i sammensetninger med andre ord og ordledd, eller hvordan enkelte prefikser eller suffikser realiseres som konkrete ord. Det formål å gi brukeren adgang til beslektede eller sammenhengende ord i tilknytning til og til en viss grad som en integrert del av den leksikografiske informasjon om de enkelte lemmaene, kan også være av grunnleggende betydning for struktureringen av ordboksartiklene.

Dette kan sies å være grunnmotivet for en ny ordbok over islandsk, *Orðastaður*, som kom i 1994. Som forfatter til denne ordboka vil jeg gi en grov skildring av ordbokas struktur, både makro- og mikrostruktur, og da spesielt med henblikk på de overveielser jeg nå har vært inne på.

Betegnelsen „kombinatorisk ordbok“ i overskriften på artikkelen skulle gi en grov antydning om hvor *Orðastaður* hører hjemme i ordbokstypologien. Men en sammenlikning med kjente ordbøker som vi forbinder med denne termen, som f.eks. BBI (1986) og Agricola (1962), er ikke helt dekkende. Det som utmerker *Orðastaður* utover det som sentralt hører til

ordbøker av denne typen (her kommer termene konstruksjonsordbok og kollokasjonsordbok også i betraktning), er den vekt det legges på de morfologiske kombinasjoner lemmaene opptrer i, og den paradigmatisk informasjon disse kombinasjonene formidler til brukeren. Det betyr bl.a. at *Orðastaður* til en viss grad vil kunne brukes som en onomasiologisk ordbok, der en alfabetisk makrostruktur gir adgang til et bredt og varierende ordforråd som knytter seg til et bestemt begrepsfelt. Forsåvidt kan den sies å være beslektet med analogiordbøker i fransk ordbokstradisjon, der den analogiske informasjon står i fokus (se Rey-Debove 1989).

Som det fremgår av statistikken i figur 1, inneholder *Orðastaður* forholdsvis få lemmaer i forhold til det store antall sammensetninger og ordforbindelser. Fordelingen av lemmabestanden på de enkelte ordklassene sier også noe om ordbokas formål og karakter. Vi legger merke til at det bare dreier seg om tre egentlige ordklasser, substantiver, adjektiver og verb, men i tillegg kommer en god del prefikser og andre forledd som er av interesse for de sammensetninger de opptrer i. På samme måte fins det blant substantivene og adjektivene en rekke suffikser og andre produktive bakledd som blir oppført som selvstendige lemmaer. Det er verdt å understreke at adverbene ikke opptrer som lemmaer. Det henger sammen med at med hensyn til den tilsiktede bruken, hører forbindelsene, spesielt de syntagmatiske forbindelser, primært hjemme under det ordet som utgjør basen eller kjernen i forbindelsen. Det betyr f.eks. at en forbindelse som består av verb + adverb, står under verbet, og det samme gjelder for adverb og adjektiver.

Oppslagsord	11 000	
Sammensetninger		
(knyttet til ordledd)	100 000	
Ordforbindelser	45 000	
Eksempler	45 000	
Substantiver	6 200	56,0%
Verb	2 400	21,0%
Adjektiver	2 200	19,5%
Forledd	400	3,5%

Figur 1: *Orðastaður*: noen statistiske opplysninger

3 Sublemmaer

I mange tilfeller deles ordboksartikkelen opp i to eller flere felt med en hierarkisk oppdeling, slik at visse kategorier opptrer som sublemmaer, enten konsekvent (som mediopassiv til verbene, jfr. figur 2) eller i de tilfeller der de anses å ha en (semantisk) særstilling overfor hovedlemmaet (som flertall til substantivene, jfr. figur 3). I beskrivelsen av verbene forekommer det tredje trinnet i dette hierarkiet, i og med at partikkelverb blir plassert (under hovedlemma eller sublemma), i innbyrdes alfabetisk ordning etter partikkelen (jfr. figur 2).

ráða so 1. hann hlustar ekki á það sem ég segi – því trúir ég vel, hann vill alltaf ráða, ráða <þessu; öllu, litlu, engu> þú mátt ráða því hvenær við byrjum, veðurfar ræður því að miklu leyti hvernig til tekst með heyskapinn, bankamir ráða að mestu leyti stefnunni í vaxtamálum; ráða <miklu, litlu, engu> um <þetta> ég ræð víst litlu um það hvernig peningum ríkisins er ráðstafað[. . .] 2. **ráðning** ráða <gátuna; drauminn; letrið, rúnirnar, táknið> 3. **rályktun** ráða af <ástandinu, viðbrögðum e–s, svipnum á henni> að–S ég ræð það af orðum hennar að hún sé óánægð með niðurstöðuna 4. **ráðning** ráða e–n/sig (<þangað, til að–NH>) hún var ráðin til að hafa umsjón með verkefninu, hann er nýbúinn að ráða sig á togara, ráða <fólk> til starfa, ráða e–n í <starfið, stöðuna>, ráða e–n/sig í vinnu 5. **ráðlegging** ráða e–m (<eindregið>) (til) að–NH ég ræð henni eindregið að leita læknis, ráða e–m (<eindregið>) frá að–NH ég réð henni eindregið frá að sleppa starfinu; ráða <honum, henni> heilt 6. **ofsi, ákefið** ráða sér ekki (fyrir <gleði, kæti, reiði>) ► **–ráða**: fast-, endur-, vist-, af- ★ **ráða e–ð af** [ákvörðun; sbr. afráða] við réðum það af að halda áfram og freista þess að ná heim í björtu ★ **ráða fram úr e–u** (<reyna að>) ráða fram úr <vandanum, vandamálinu> ★ **ráða fyrir e–u** ráða fyrir <landi; skipi, flota; búi; liði, her> ★ **ráða í e–ð** (<reyna að>) ráða í <þetta; skriftuna, letrið, orð e–s> ★ **ráða við e–ð/e–n** [sbr. viðráðanlegur] ráða (<vel, auðveldlega; illa, ekki>) við <þetta; vandann, starfið>/<hann, hana> heldur kennarinn ekki góðum aga? – nei, hann ræður ekkert við krakkana ★ **ráða e–ð við sig** [samráð, mat] þau eru að ráða það við sig hvað til bragðs skuli taka ★ **ráða yfir e–u/e–m**

yfirráð ráða yfir <honum, henni>/<landi, ríki; liði, vistum, birgðum> talið er að herinn ráði yfir öllum nýttiskuvopnum; hafa/eiga yfir að ráða <tækjum, búnaði; kunnáttu í fiskveiðum> við getum ekki mælt þetta nákvæmlega með þeim tækjum sem við höfum yfir að ráða ● **ráðast** miðm [framvinda, málaok] mér líst ekki á að þetta takist – við skulum sjá hvernig þetta ræðst, það er aldrei að vita; það ræðst á næstu dögum hvort af kaupnum verður, <þetta> ræðst af <aðstæðum> það ræðst ekki síst af verðinu hvaða þýla verður keypt, það verður að ráðast (hv–S) hvenær ætlaðu að skila ritgerðinni? – það verður bara að ráðast, ég er ekki enn búinn með hana, láta <þetta> ráðast ★ **ráðast að e–m** ráðast að <honum, henni> (með <barsmið, skómmum, svívirðingum, látum>) ★ **ráðast á e–n/e–ð** [árás] ráðast á <hann, hana>/<landið, borgina>, ráðast á e–n <úr launsátri>; [gagnrýni] ritstjórnin ræðst harkalega á ráðherrann fyrir að hafa blekt þjóðina ★ **ráðast í e–ð** ráðast í <þetta; framkvæmdir, verk, fyrirtæki, byggingu, kaup> það þyrfti helst að skipta um alla glugga í húsinu – hvenær höfum við efni á að ráðast í það? ● **ráðinn** lh þt 1. vera ráðinn í að–NH mér skilst þau séu ráðin í að flytja til Reykjavíkur í haust; ráðinn og roskinn 2. [ásætningur] <gera þetta> af ráðnum hug hann viðurkennir að hafa barið hana en segist ekki hafa gert það af ráðnum hug ► **–ráðinn**: 1. auð-, fljót-, tor-, vand-; 6–2. fast-, laus-, ævi-; skip-, vist-, ný- ● **ráðandi** lh nt 1. vera (orðinn) sjálfs sín ráðandi, vera fjár síns ráðandi; ráðandi aðili 2. ráðandi öfl, ráðandi sjónarmið, ráðandi viðhorf, ráðandi stefna, ráðandi veðráttu, ráðandi vindátt ► **–ráðandi**: alls-, mikils- ⇒ –ræðni, ræður

Figur 2: Sublemmaer markeres med typografiske strukturindikatorer. I en verb-artikkel innledes mediopassiv og partisipp med symbolet ●, partikkelverb med ★.

beygla no kvk 1. það kom beygla á bílinn við árekssturinn 2. [um bíl; viðhorf] er þetta góður bíll? – nei, þetta er ótalæg beygla ► **beyglu**:- -legur ● **beyglur** flt

[vandræði] vera í (<hálfgerðum, bölvuðum>) beyglum (út af <þessu>)

Figur 3: I de substantiver der det foreligger en markant semantisk skilnad mellom entall og flertall, blir flertallsformen oppført som sublemma (innledes med ●).

I den morfologiske delen av artikkelen opptrer de aktuelle ordledd til lemmaet som sublemmatisk overskrifter til de enkelte avsnitt (jfr. figur 4). Den innbyrdes rekkefølge er konstant: først kommer sammensetninger med lemmaet som forledd (blant substantivene muligens i tre varianter: stammen uten endelse, med endelse for genitiv entall og med endelse for genitiv flertall), og deretter de sammensetninger der lemmaet står som bakledd.

fundur nokk fundur um <málið>, efna til fundar (með <samningamönnum, deiluaðilum>), kalla saman fund, skjóta á fundi, boða fund, halda fund; sækja fund(inn), <koma, mæta> á fundinn, <fjölmenna, fylkja liði> á fundinn[. . .] ► **fund-**: -vís, -vísí ► **fundar-**: 1. -boð, -boðun, -boðandi; -fært, -sókn, -fall; -höld, -seta; -maður 2. -tími, -dagur; -hlé; -byrjun, -lok 3. -staður, -herbergi, -salur 4. -form, -sköp, -stjórn, -stjóri 5. -efni; -ályktun, -samþykkt; -ritari, -gerð, -skýrsla; -bók 6. -laun ► **funda-**: -ferð, -höld; -frelsi; bók ► **-fundur**: 1. félags-, flokks-, skóla-; héraðs-, sýslu-, lands-, alþjóða-; fjölda-; þjóð-; úti-; mann-; aðal-, auka-; allsherjar-; árs-; skyndi-; morgun-, kvöld-, nætur-;

laun-, leyni- 2. þing-, þingflokks-, borgarstjórnar-, bæjarstjórnar-, miðstjórnar-, stjórnar-, fulltrúaráðs-, hreppsnefndar-, flokksstjórnar-, ríkisstjórnar-, ríkisráðs-; nefndar-, fulltrúa-, hluthafa-, kjörmanna-, sérfræðinga-, formanna-, leiðtoga-; borgara-, kennara-, foreldra-; safnaðar-; klúbb-; klíku-; blaðamanna-, fréttamanna-; miðils- 3. umræðu-, viðræðu-, samninga-, sátta-, samráðs-, rabb-; vinnu-; kynningar-, fræðslu-; mál-, stjórn mála-, þjóðmála-, þingmála-; framboðs-, kjör-, kosninga-; undirbúnings-, stofn-; framhalds- 4. [g]jarna í [f]it sam-; vina-; ásta-; gleði-, fagna-, [g]jarna í [f]it fagnaðar-, [f]it endur- 5. átaka-, æsinga- 6. fornleifa-, beina-, lík-; gull-, olíu-, landa-

Figur 4: Enkelte ordledd til lemmaet markeres med ► og fremheves i artikkelen som overskrifter til eksemplariske sammensetninger.

4 Valg og plassering av leksikalske forbindelser i forhold til lemmaene

Avgrensingen av lemmabestanden er i hovedsak avhengig av lemmaenes kombinatoriske verdi, syntaktisk og/eller morfologisk. Men dessuten styres lemmaseleksjonen av den funksjon de potensielle lemmaer anses å ha overfor brukeren som en logisk nøkkel til de forbindelser artikkelen inneholder. Når det gjelder konstruksjoner og kollokasjoner, betyr det at forbindelsene primært hører til beskrivelsen av det ordet som fungerer som base. Men det betyr også at typiske idiommer stort sett blir holdt utenfor, når de ikke inneholder et ledd som kan betraktes som base og har en klar semantisk sammenheng med forbindelsen som helhet.

Sammensetninger av lemmaet får som regel ikke adgang til den syntagmatiske delen, bortsett fra de forbindelser der ordet forekommer i sammensetninger med varierende forledd (jfr. figur 5). Men her er det verdt å nevne at sammensetninger kan forekomme i leksikaliserte forbindelser som utfra semantiske forhold godt kunne høre hjemme i beskrivelsen av det sentrale ledd i sammensetningen. Her dreier det seg om halvidiomatiske fraser som *taka við stjórnartaumunum* 'overta makten', *stíga á skipsfjöl* 'gå ombord' og *svifa inn í draumalandið* 'falle i søvn', der det første leddet i det sammensatte substantivet utgjør kjernen. Med hensyn til aktiv bruk ville slike forbindelser være best tilgjengelige under lemmaet til de respektive forleddene, altså *taka við stjórnartaumunum* under *stjórn*, *svifa inn í draumalandið* under *draumur* osv. Forbindelser av denne typen har ellers en forholdsvis uklar leksikografisk status. Betydningen er til den grad gjennomsiktig, ikke minst i en konkret tekstsammenheng, at den neppe ville bli anført i en passiv ordbok. Nyttan av å angi de sammensatte substantivene som lemmaer i en aktiv ordbok, er avhengig av at brukeren kjenner til forbindelsene på forhånd. I samsvar med de generelle prinsipper for lemmaseleksjonen i *Orðastaður* blir fraser av denne typen ikke anført i ordboka.

skyn nohv 1. skilningur, þekking bera (<gott; lítið, ekkert>) skyn á <þetta> *hann er útlendingur og ber lítið skyn á þær venjur sem hér gilda*, vita/kunna skyn á <þessu>; vít vera (alveg) skyni skroppinn *er hún svo skyni skroppin að hún geti ekki skilið svona einfalt atriði?* 2. gefa <það (að-S); ýmislegt> í skyn *hún sagði það ekki berum orðum en mér heyrðist hún vera að gefa í skyn að hún sækti um starfið* 3. <gera þetta> í <góðu, gustuka-, kurteis-, sparnaðar-> skyni *þau færðu henni blómavönd í þakklætisskyni*, <gera þetta> í því skyni að-NH *hann kom hingað í því skyni að leita eftir viðskiptum* ► **skyn-**: -færi, -fruma, -stöð, -taug; -mynd, -áhrif, -hrif, -reynd, -reynsla, -heim-

ur; -bragð, -næmi, -næmur, -bær; -rænn; -hyggja; -samur, -semd, -semi; um mann; viðhori -skiptingur; -lífill, -laus, -leysi, -leysing; -villa, -villtur ► **-skyn:** 1. sjón-, heymar-, lyktar-, ilm-, þef-, bragð-; rúm-, fjarlægðar-, form-; snerti-, þreifi-, hreyfi-, jafnvægis-; sársauka-, hita-, kulda-; raunveruleika-, veruleika-; siðferðis-, fegurðar-, ljóð-, náttúru-, skop-; tíma-; verð- 2. [þgf., sbr. 3] auðgunar-, ágóða-, áróðurs-, eiginhagsmuna-, greiða-, gróða-, gustuka-, hagnaðar-, háðungar-, hefndar-, heiðurs-, kurteis-, kveðju-, könnunar-, mótmæla-, refsingar-, samúðar-, sjálfsvarnar-, sparnaðar-, sæmdar-, varúðar-, viðurkenningar-, virðingar-, vísinda-, þakkar-, þakklætis-, öryggis-

Figur 5: Avsnitt 3 i den syntagmatiske delen av artikkelen inneholder eksemplariske ledd som forekommer i sammensetninger med lemmaet i en bestemt syntaktisk forbindelse. I avsnitt 2 i den morfologiske delen blir denne informasjonen utdypet gjennom flere morfologiske eksempler med henvisning til vedkommende avsnitt i den syntagmatiske delen.

5 Enkelte informasjonstyper

I hovedtrekk styres valget av de syntaktiske og morfologiske forbindelsene og fremstillingen av de leksikografiske eksempler av to motiver. De skal for det første vise typiske brukstilfeller (som kollokasjoner), og for det andre skal de gi uttrykk for den variasjon og det mangfold som karakteriserer bruken av de enkelte lemmaene. En kort gjennomgåing av den leksikografiske informasjon i ordboka ut fra konkrete eksempler vil belyse dette nærmere.

5.1 Syntagmatisk informasjon

I en ordbok av denne typen vil den syntagmatiske informasjon naturligvis innta en sentral posisjon. Den kommer først og fremst til uttrykk gjennom konkrete syntagmatiske forbindelser, enten det gjelder konstruksjoner, kollokasjoner eller friere forbindelser. Også grammatiske egenskaper som transitivitet og kasusreksjon kommer til uttrykk som implisitt informasjon i konkrete forbindelser, ut fra den tanken at brukeren har tilstrekkelige kunnskaper til å tolke det grammatiske innholdet i de enkelte former og bøyingsendelser. Grammatiske eller syntaktiske koder blir derimot brukt i meget begrenset omfang, faktisk bare til å betegne en leddsetning (med betegnelsen S) og et setningsledd som innledes av et verb i infinitiv (med betegnelsen NH for infinitivformen, foran infinitivsmerket *að*; jfr. f.eks. figur 2).

5.2 Morfologisk informasjon

I tillegg til de opplysninger om lemmaets opptreden i sammensetninger som vises i overskriftene til sammensetningslistene, gis en morfologisk informasjon i tilknytning til den syntaktiske delen, i form av en henvisende kommentar. Under verbene står det en henvisning til det tilsvarende nomen actionis, og under adjektivene henvises det gjerne til et

skera so [skurður] skera <bandið, taugina> (í sundur), skera brauð, skera kál, skera korn; skera mó, skera torf; skera hvannir, skera þang; skera hár <hans, hennar>/sitt, skera mön, skera <sneið, bita> af <kökunni, brauðinu>, skera af <kökunni, ostinum; endanum>, skera <skemmdina, meinið> burt, skera <ostinn> í bita, skera <efnið, pappírinn> til/í <lengjur, ræmur>[. . .] ★ **skera á e-ð** skera á <hnúttinn, bandið>, skera á kýlið/kýlinu ★ **skera e-ð niður 1.** skera <brauðið, kjötið> niður **2.** [niðurskurður] skera <útgjöld, framlög, fjárveitingu, kostnað> niður *útgjöldin hafa verið skorin niður um helming,*

gláður lo **1.** [glæði] vera/verða <barnslega; óumræðilega, ósegjanlega> gláður *ég man hvað við vorum alltaf glöð á jólnunum,* verða <(mjög, harla)> gláður við (er-S) *smalamaður varð harla gláður við er*

skera <þetta> niður við trog; skera niður (<féð, bústofninn>) ★ **skera e-n upp** [uppskurður] skera <sjúklinginn> upp (<við krabbameini>); skera upp lík ★ **skera úr (um e-ð)** [úrskurður] skera úr (um <þetta; málið, lögmæti e-rs>) (<fyrr dómstóli>) ★ **skera úr e-u** skera úr <þessu; málinu, deilunni>, (<reyna að, vilja>) fá úr <þessu> skorið *ég vil fá úr því skorið hvort þetta er heimilt* ★ **skera sig úr** *hann sker sig alveg úr; hann er svo miklu sterri en hinir strákarnir* ★ **skera (e-ð) út** [útskurður] skera út (<mynd, mynstur>) [. . .]

hann sá grilla í fjárhópinu í sortanum, verða gláður við <þessa sjón/frétt>; vera gláður í bragði; gláður og ánægður, gláður og reifur, gláður og kátur, sæll og gláður; gláður eða hryggur[. . .]

Figur 6: *Kommentarer av forskjellig slag blir angitt i konsentrert form innenfor en firkantet ramme i ordboksteksten. I en verbartikkel (som skera) henvises det til det tilsvarende nomen actionis. Adjektiv (som gláður) får en henvisning til et avledet substantiv.*

traust no hvk traust á <honum, henni>/<ráðstöfuninni>, sýna e-m (<mikið; fullt>) traust (með <þessu>) *mér þykir hann sýna henni traust með því að fela henni umsjón með verkinu,* setja traust sitt/allt sitt traust á <hann, hana> *ég hef ekkert vit á þessu, ég set bara allt mitt traust á þig,* <mér> er/þykir traust að <honum, henni>, bera (<fullt; ótakmarkað>) traust til <hans, hennar>, njóta (<mikils, óskoraðs>) trausts (<í flokknum>), hafa traust <hans, hennar> *það eru að vísu margir á*

móti henni en hitt vegur þyngra að hún hefur traust formannsins, verðskulda traustið, vera trausts(ins) verður; [sbr. traustvekjandi] vekja traust *ham er nota-legur í viðkyrningu og vekur strax traust, það er ekki hægt að segja að svona hringlandaháttur veki traust;* vera rúinn (öllu) trausti; <gera þetta> í trausti þess að-S *ég lána þér þetta í trausti þess að þú skilir því aftur;* [ákvæði] verðugt traust; gagnkvæmt traust, <vera e-m, hafa e-n með sér> til halds og trausts ► **traust-** -vekjandi [. . .]

Figur 7: *Angivelsen i den firkantede rammen gjelder en sammensetning den etterfølgende kollokasjon står i ordlagingsrelasjon til.*

En selvstendig informasjon om relasjoner mellom morfologisk (og semantisk) beslektede ord gis også i direkte tilknytning til selve lemmaene, i form av en henvisning bakerst i artikkelen, som regel fra det mest sentrale ordet (jfr. figur 8).

5.3 Paradigmatisk informasjon

Den paradigmatiske informasjon står meget sentralt i den morfologiske delen. Her gis det i mange tilfeller adgang til en stor mengde ordledd som står i paradigmatiske relasjon til hverandre, og ved hjelp av en semantisk gruppering vil brukeren ofte få verdifull oversikt over nært beslektede ord, f.eks. synonymer (jfr. figur 8).

frost nohvk hann gengur í frost, það er (komið) frost, frost er/var á <um nóttina>, frostið harðnar/hefur harðnað (<með kvöldinu>), frostið fer harðnandi/vaxandi, hann herðir/er að herða frostið, frostið er að herða, það dregur/hefur dregið úr frostinu, hann linar/er að lina frostið; frostið bitur; <grösin> þola (ekki/illa) frost; (það er) <veggja> stiga frost; <vera úti> í (<miklu>) frosti, <rörið hefur sprungið> í frostinu, <grösin féllu> í fyrstu frostum; [ákvæði] <mikið, hart, grimmt, biturt, nístandi, brakandi; harðnandi, vaxandi; lítið, lint; minnkandi> frost; frost og kuldi, frost og stillur, snjór og frost, fjúk og frost ► **frost-**: **1.** [mikið f.] -kuldi, -bál, -bitra, -bruni, -gaddur, -garður, -grimmd; -hörkur; -harður, -bitur, -grimmur, -kaldur **2.** [lítið/minnkandi f.] -vægð, -lin, -lina, -leysa; -mildur, -vægur, -lítið, -laust **3.** [hjóð] -brak, -brestur, -dynk-

ur **4.** [með úrkomu] -bylur, -él, -fjúk, -renningur, -hríð, -kafald, -snjór; -regn, -rigning, -skúr **5.** [með vind] -gjóla, -gola, -kul, -kylja, -kæla, -nepja, -næðingur, -stormur, -vindur **6.** [stilla] -kyrra, -kyrrð, -kyrr **7.** [ismyndun] -hella, -klammi, -skel, -skæni, -storka, -héla; -rós **8.** [loft] -móða, -mistur, -reykur, -þoka **9.** [tímabil] -nótt, -kaffi, -kast **10.** [áhrif] -bit, -kali, -bitinn, -bólga, -bólgin; -springa, -sprenging, -sprengdur, -sprunga, -þensla, -lyfting, -veðrun; -hætta, -vörn, -lögur, -vökvi; -þol, -þolinn **11.** [mæling] -mælir, -mark, -punktur ► **frosta-**: -kaffi, -vetur; -samur, -harður, -mikill; -vægur ► **frost**: **1.** vetrar-, vor-, haust-; logn-; nátt-, nætur-; hrím-; þurra **2.** [mikið f.] bál-, bálhörku-, bruna-, gadd-, grimmdar-, heiftar-, hel(jar)-, hörku-, límings-, nístings-, stál- ⇒ freð-, freðinn, freri, frjósa, frysta, frysti-, frysting-, frystir

Figur 8: *Bakerst i en artikkel der lemmaet oppfattes som det sentrale ordet innenfor en gruppe morfologisk og semantisk beslektede ord, henvises det til beslektede lemmaer. — Den morfologiske delen av en ordboksartikkel kan som her gi adgang til (nær)synonymer som konkretiseres i sammensetninger til vedkommende lemma (som f.eks. i avsnitt 1, 4 og 5 under overskriften frost-).*

Men innenfor den syntaktiske delen gis det også en utstrakt paradigmatiske informasjon igjennom varierende bestemmelsesledd til de syntaktiske forbindelser. På den måten kan brukeren få en bred oversikt over alternerende kollokatorer som gjerne står i synonym- eller antonymrelasjon til hverandre (jfr. figur 9).

ganga so [. . .] **3.** [göngulag, aðferð, hraði] ganga óstuddur, ganga haltur, ganga haltrandi, ganga við staf/hækjur; [ákvæði] ganga <hratt, greitt, hröðum skrefum, rösklega; hægt, í hægðum sínum, rólega, varlega, hjóðlega, hægum skrefum>, ganga snúðugt, ganga <álútur, silalega, álappalega, letilega, slyttislega; hnarreistur> [. . .] **5a.** [framvinda, árangur] [ákvæði] <þetta; verkið> gengur <vel, fljótt, eftir áætlun, að óskum, glatt, greitt, greiðlega, átaka-

laust, skafið, liðugt, þegjandi og hljóðalaust, ekki amalega, eins og í sögu; sæmilega, bærilega, furðanlega, skaplega, upp og ofan, polanlega, þokkalega, vandræðalaust, stórslysalaut, svona la la, svona og svona, áfallalaust, snurðulaust, árekstralaust; illa, hægt, ekkert, andskotalega, ekki andskotalaut, helvítalega, erfiðlega, treglega, örðuglega, bölvánlega, báglega, ömurlega, afleitlega, böslulega, stirðlega, stírt, ekki prautalaust> [. . .]

Figur 9: *To avsnitt fra artikkelen **ganga** viser varierende kollokatorer til verbet knyttet til to sentrale betydninger. De alternerende adverbialer markeres med spissparentes.*

5.4 Semantisk informasjon

Den semantiske informasjon gis for en stor del implisitt ved at konteksten til lemmaet i enkelte forbindelser og eksempler er opplysende om betydningen. Som eksempel på den vekt konteksten tildeles i denne sammenheng, kan nevnes at adverbiale forbindelser blir som regel anført som en del av en større syntaktisk enhet der den andre delen skal belyse det semantiske innholdet (jfr. figur 10).

tími no kk[. . .] <þetta þótti fínt> á sínum tíma; <þurfa að fara á fætur> á ókristilegum tíma; <þetta breytist> með tíð og tíma/með tímanum, <viðhorfin hafa breyst> í tímans rás, <vonirnar ræstast> í fyllingu tímans, <hér vex upp skógur> er tímar líða (fram), <sárið verður gróið> eftir <stuttan> tíma,

<þeir verða orðnir sáttir; hún kom aftur heim> að <nökkrum> tíma liðnum, <við lukum verkinu> á <skömmum, stuttum> tíma, <þetta hefur jafnað sig> á löngum tíma; <lánið er veitt> til <langs, skamms> tíma, <minningin lifir> um tíma og eilífið; [. . .]

Figur 10: *Et avsnitt fra artikkelen **tími** viser fremstillingen av adverbiale forbindelser til lemmaet. For å belyse adverbialelets funksjon og betydning blir det angitt i en større syntaktisk sammenheng, der den „belysende“ delen blir avgrenset med spissparentes.*

Her legges det også vekt på å trekke fram viktige semantiske egenskaper, f.eks. den konnotative betydningen, gjennom fyldige, illustrerende eksempler, gjerne i form av en dialog slik at en bred kontekst er med på å avsløre betydningen (jfr. figur 11).

þvæla so 1. **[þvælingur]** þvæla e–m <fram og aftur, fram og til baka, út í ófæru> *það er slæmt að þurfa að þvæla börnunum í pössun út um allan bæ* 2. **[ta; viðhorf]** *mér heyrst hann ekki hafa neitt vit á þessu, hann er bara eitthvað að þvæla, mér leiðist að hlusta á hann þvæla um trúmál* ● **þvælast** miðm 1. **[ferð, ráf; viðhorf]** þvælast <þangað, fram og til baka, um (landið)> *þau hafa ferðast víða? – það er nú líkast til, þau hafa þvælst um allan heim, (vera*

að) þvælast <niðri í bæ>; þvælast fyrir (e–m) geta strákarnir eitthvað hjálpað þér? – nei, þeir gera ekkert annað en að þvælast fyrir 2. *það er ljótt að sjá hvað kápan hefur þvælst, það verður að setja hana í hreinsun* ● **þvældur** lh þt 1. **[ú]** vera (orðinn) þvældur (eftir <ferðina>) 2. **[sli]** *ég get varla notað dúkinn svona, hann er svo þvældur; það nennir enginn að tala um þetta lengur; þetta er orðið svo þvælt; þvælt orðalag* ► **-þvældur:** marg-, út-, ó-

Figur 11: *Den semantiske informasjon blir gjerne utdypet gjennom fyldige, illustrerende eksempler (kursivert i teksten), der dialogformen ofte er utnyttet til å belyse (den konnotative) betydningen.*

En annen form for implisitt semantisk informasjon foreligger når de enkelte forbindelser eller sammensetninger blir gruppert på semantisk grunnlag og den semantiske skilnaden blir markert enten ved semikolon eller nummerering (jfr. f.eks. figur 2). Men den semantiske informasjon kan også gis eksplisitt som en identifiserende eller forklarende angivelse i ordboksteksten (jfr. figur 12).

fé no hvk 1. **[húsdýr]** (eiga) margt/fátt fé; reka féð (<á fjalli, af fjalli>), huska fénu <á undan sér>, hvuska við fénu, féð er á fjalli (<allt sumarið>), féð gengur sjálfala (<mestallt árið>) [. . .] 2. **[peningar]** spara

fé, safna fé, afla (sér) fjár, <honum, henni> verður/varð gott til fjár, græða fé, <honum, henni> græðist/græddist fé, **[viðhorf]** raka saman/moka saman fé; [. . .]

Figur 12: *Når det foreligger en klar semantisk skilnad, gjenspeiles den i struktureringen av ordboksartikkelen. I artikkelen **fé** blir den semantiske skilnaden markert ved hjelp av en identifiserende glosse som angis i en firkantede ramme etter betydningsnummeret.*

6 Sluttord

Jeg vil ikke gå nærmere inn på de enkelte informasjonstyper i ordboka og realiseringen av dem. Men jeg vil understreke hvor viktig det er at de konkrete forbindelser og eksempler

formidler den leksikografiske informasjon til brukeren. I samsvar med det skal leksikografen virke forholdsvis tilbakeholdende og mest mulig unngå å gripe inn med definisjoner og forklaringer som brukeren vil anse som forstyrrende eller overflødige. En kortfattet kommentar eller glossering er ofte tilstrekkelig til å formidle de opplysninger brukeren kan ha behov for.

Vi har sett at i en ordbok av denne typen får brukeren adgang til et meget omfattende ordforråd gjennom relativt få lemnaer. Leksikografen står altså overfor den oppgave å begrense lemmabestanden i samsvar med det genuine formålet og de forutsetninger han legger til grunn for bruken av ordboka, og det vil i mange tilfeller være nokså vanskelig. Det henger ikke minst sammen med at leksikografen har en tilbøyelighet til å regne med at brukeren reagerer sterkere på eventuelle lakuner, altså ord de synes mangler i lemmalista, enn på lemnaer som kan være overflødige. Her har vi med å gjøre en av de faktorer som kan motvirke en målbevisst og balansert avgrensning av lemmabestanden i ordbøker. Men vi kan vel heller ikke se bort fra at vurderingen av lemmaverdien til de enkelte ord, uansett ordbokstype, til en viss grad vil styres av ulike kriterier, slik at en fullt konsekvent og balansert avgrensning av lemmabestanden neppe vil kunne virkeliggjøres i praksis. Jeg kan bekrefte at *Orðastaður* ikke er noe unntak i så måte. En ytterligere begrensning eller utvidelse av lemmabestanden i *Orðastaður* ville bl.a. være avhengig av i hvilken grad illustrerende eksempler skal utnyttes for å formidle den leksikografiske informasjon. En annen avgjørelse henger sammen med lemmaverdien av produktive ordledd som prefikser og suffikser. Den tredje overveielser gjelder tilfeller der verdien av et potensielt lemma er begrenset til én isolert forbindelse (f.eks. av typen *svifa inn í draumalandið*). Men uansett hvilken virkning enkelte seleksjonskriterier har, vil hovedmotivet for lemmaseleksjonen og struktureringen av lemnaene være å gi brukeren de nøkler som passer best for å hente den mangfoldige informasjon som ligger i ordboka.

Litteratur

- Agricola, Erhard 1962: *Wörter und Wendungen*. Wörterbuch zum deutschen Sprachgebrauch. Leipzig: VEB Bibliographisches Institut.
- BBi = Benson/Benson/Ilson 1986: *The BBI Combinatory Dictionary of English*. A Guide to Word Combinations. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Orðastaður* = Jón Hilmar Jónsson 1994: *Orðastaður*. Orðabók um íslenska málnotkun. Reykjavík: Mál og menning.
- Rey-Debove, Josette 1989: Le traitement analogique dans le dictionnaire monolingue. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* I. Red. Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 635-640.
- Wiegand, Herbert Ernst 1990: Die deutsche Lexikographie der Gegenwart. I: *Wörterbücher. Dictionaries. Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie* II. Red. Franz Josef Hausmann/Oskar Reichmann/Herbert Ernst Wiegand/Ladislav Zgusta. Berlin/New York: de Gruyter, 2100-2246.